

Een verbonden stad

Advies slavernij- en koloniaal verleden van Leiden

Peggy Wijntuin (projectleider)

juni 2023

INHOUD

1.	Aanleiding.....	3
2.	Verantwoording	4
	Onderdeel programma Leiden Inclusief.....	4
	Verantwoording	4
3.	Opbrengst gesprekken	5
4.	Conclusie	6
5.	Samenvatting adviezen.....	7
6.	Adviezen.....	8
	Herdenkingsjaar.....	8
	Kunstuiting.....	10
	Samenwerking universiteit-gemeente	11
	Dankwoord	12

1. AANLEIDING

Het slavernij- en koloniaal verleden van Nederland is in 2023 een actueel thema, omdat het officieel 160 jaar geleden is dat de slavernij in Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen werd afgeschaft. Surinamers noemen dit ‘Keti Koti’ wat zoveel betekent als ‘ketenen verbroken’. Aangezien hierop voor veel slaafgemaakten in Suriname nog een decennium van verplichte arbeid ‘onder staatstoezicht’ volgde, is het voor velen van hen pas 150 jaar geleden dat zij daadwerkelijk vrijkwamen.

Op 11 januari 2022 ontvingen burgemeester en wethouders van Leiden een brief van diverse Leidse organisaties waarin aandacht werd gevraagd voor een onderzoek naar de rol van Leiden in deze slavernij- en koloniale geschiedenis. Ook riepen zij op een monument te realiseren dat informatie geeft over het koloniale verleden en de rol van Leiden daarin, dat dit verleden onder de aandacht brengt bij passanten en dat fungeert als plek voor een jaarlijkse herdenkingsplechtigheid. Dit alles resulteerde in maart 2022 in de raadsmotie *‘Slavernijverleden, oproep aan het college voor het herdenkingsjaar 2023’*.

Dit adviesrapport vindt zijn basis in de drie onderdelen van deze raadsmotie:

1. Een voorstel te doen om er op gepaste wijze bij stil te staan dat het in 2023 officieel 160 jaar geleden is dat de Nederlandse slavernij is afgeschaft en daadwerkelijk voorbij was.
2. Een voorstel te doen om te komen tot een kunstuiting waarbij het slavernijverleden herdacht kan worden.
3. In samenwerking met de universiteit Leiden een verkenning te doen hoe het onderzoek naar het slavernijverleden het beste kan worden aangepakt en welk type vraagstelling passend zou zijn. Hierbij wordt meegenomen welke (gezaghebbende) experts en nazaten van tot slaafgemaakten kunnen adviseren.

Hoewel het accent vanwege de formulering van de raadsmotie lijkt te liggen op het trans-Atlantische deel van de Leidse geschiedenis (slavernij/slavenhandel), is in de opdrachtverstrekking duidelijk geworden dat ook het koloniale deel van de stad gelijkwaardig dient te worden belicht. De adviezen in dit rapport beogen een verduurzaming van de thematiek in Leiden, vanwege het feit dat het verleden nog altijd doorwerkt in het leven van alle dag van ook inwoners van deze stad. Hiermee wordt een bijdrage geleverd aan een gelijkwaardige en rechtvaardige samenleving ofwel aan *een verbonden Leiden*. Vooral ook omdat het gemeentebestuur investeringen doet in Leiden als inclusieve stad, waar oog en aandacht is voor iedereen en hun geschiedenis. Dat betekent dus ook een vergroting van kennis over de rol van Leiden in het slavernij- en koloniaal verleden en de bewustwording over de doorwerking daarvan in het heden.

2. VERANTWOORDING

ONDERDEEL PROGRAMMA LEIDEN INCLUSIEF

De uitvoering van de motie *'Slavernijverleden, oproep aan het college voor het herdenkingsjaar 2023'* wordt binnen het programma Leiden Inclusief opgepakt. Het Programma Leiden Inclusief heeft als ambitie dat iedereen mee kan doen en iedereen gelijkwaardig is. In Leiden voelt iedereen zich thuis en veilig en wordt iedereen geaccepteerd. Het programma bestaat uit vijf programmalijnen. De uitvoering van de motie wordt als deelproject opgepakt vanuit de programmalijn 'Tegengaan racisme en discriminatie'.

VERANTWOORDING

Wie het straatbeeld van Leiden bekijkt, ziet er relatief weinig nazaten uit de voormalige Nederlandse koloniën. Des te prijzenswaardiger is het initiatief voor de focus op het slavernij- en koloniaal verleden. Immers, deze opdracht behelst niet alleen de inbreng van kennis over de stad, maar ook bewustwording over de wijze waarop het verleden nog altijd doorwerkt in het heden. Er is dus nog altijd geen sprake van dat het sinds 1 juli 1863 *daadwerkelijk voorbij was*, zoals de opdracht suggereert; ook niet na die bewuste datum aangezien toen nog velen tien jaar lang onder staatstoezicht dwangarbeid moesten verrichten.

De uitvoering van deze opdracht vond z'n start halverwege november '22 en richtte zich op gesprekken met sleutelfiguren en organisaties, van kerkgemeenschappen, nazaten van het VOC en WIC-verleden, ondernemers tot maatschappelijke, culturele en sportorganisaties. Hun profiel: mensen van diverse genders, oud, jong, wit, zwart, bruin en professionals en vrijwilligers uit verschillende sectoren. Zo'n 90 personen zijn er bereikt. Met sommigen vonden meerdere gesprekken plaats. Die gesprekken hadden veelal een individueel karakter, soms groepsgewijs en vonden voornamelijk plaats in de eigen veilige omgeving van de gesprekspartners. Het grote voordeel van (deze) een-op-eengesprekken is dat dit ruimte geeft aan de genodigde om zijn/haar/hen verhaal te doen. Het versterkt het gevoel van het gehoord en gezien worden en leidt tot een toenemend vertrouwen in de interviewer. In de stadsgesprekken ging de aandacht vooral uit naar het inbedding van het thema slavernij- en koloniaal verleden van Leiden en de doorwerking daarvan in het dagelijks leven van inwoners en de vraag of een kunstuiting wenselijk is en zo ja, wat deze dan communiceert en waar die zou moeten komen. In de gesprekken met de universiteit stond centraal de vraag naar een mogelijke samenwerking.

3. OPBRENGST GESPREKKEN

De aanpak leidde ertoe dat in kaart kon worden gebracht welke initiatieven er in Leiden zijn met betrekking tot de thematiek. Ook is er een gesprek ontstaan met het bedrijfsleven van Leiden over het slavernij- en koloniaal verleden door de connectie met de Businessclub Leiden.

Daarnaast zijn organisaties en personen die hiermee niet bezig waren aan het denken gezet en geactiveerd om dit te agenderen. Een voorbeeld hiervan is het voorstel van een kunstenares voor het kunst-/maatschappelijk project *Echo's van het slavernijverleden* dat wil komen tot tijdelijke kunstwerken in de buitenruimte en ontstaan in co-creatie tussen kunstenaars en bewoners. Die kunstwerken moeten kennis en bewustwording geven over het slavernijverleden (en de doorwerking daarvan).

Andere belangrijke uitkomsten van de gesprekken zijn dat organisaties gesterkt zijn in hun eigen initiatieven, de onderlinge samenwerking tot stand is gekomen en/of is versterkt en dat er andere perspectieven zijn ontstaan. Voorbeeld van dit laatste is het Keti Koti-festival op 1 juli dat dit jaar voor het eerst gehouden zal worden op de Beestenmarkt en niet zoals voorheen op het ommuurde terrein van Museum Volkenkunde. Maar ook de speech van de burgemeester tijdens de herdenking van 30 juni a.s. blijkt een novum.

De wens om tot een verduurzaming van en gedeelde samenwerking in de thematiek te komen kwam ook veelvuldig naar voren, juist ook omdat de doorwerking nog alledaags een gegeven is in het leven van ook inwoners van Leiden. Daarin wordt de gemeente een leidende rol toegedicht.

Interessant is ook de betrokkenheid van Leidenaren bij de universiteit. Voor hen is de universiteit niet los te koppelen van het DNA van de stad. Vanuit die gedachte past volgens hen een gezamenlijke verkenning naar de slavernij- en koloniale geschiedenis.

4. CONCLUSIE

Leiden blijkt zowel maatschappelijk als cultureel bereid om het gesprek over het slavernij- en koloniaal verleden aan te gaan. De geesten zijn rijp én creatief om mee te denken en mee te praten over dit thema. Er wordt vooral gezocht naar interventies die niet alleen impact hebben, maar die ook daadwerkelijk in het collectieve geheugen van deze stad gaan zitten.

De wens van organisaties is ook om in partnerschap op een gelijkwaardige wijze invulling te geven aan dit uitvoering van dit thema is groot. Tevens blijkt er behoefte aan verduurzaming van dit thema, met een leidende rol voor de gemeente.

In de optiek van 'de stad' is een gezamenlijk onderzoek naar het slavernij- en koloniaal verleden van de Universiteit Leiden en de gemeente Leiden op z'n plaats.

5. SAMENVATTING ADVIEZEN

- Het advies is om de jaarlijkse herdenking op 30 juni een gemeentelijke status te geven, conform het model van de Stichting Dodenherdenking Leiden (4 mei)
- Het advies is om de burgemeester als boegbeeld vast onderdeel te doen zijn in het programma van de jaarlijkse herdenking op 30 juni (in uitvoering)
- Het advies is te komen tot de oprichting van de Denktank Slavernij- en Koloniaal verleden Leiden
- Het advies is om kennis en bewustwording over het gedeelde verleden en de doorwerking daarvan te verspreiden onder Leidenaars, via de gemeentelijke pagina van de stadskrant (in uitvoering)
- Het advies is de verhalen uit de gemeentelijke rubriek te bundelen in één uitgave
- Het advies is om 1 juli (Keti Koti) als een betaalde vrije dag in lustrumjaren (dus elke vijf jaar) voor gemeenteambtenaren van Leiden in te stellen
- Het advies is een apart budget in te stellen voor burgerinitiatieven die een duurzame verankering van het thema beogen
- Het advies is op basis van de uitkomsten van het in te stellen vooronderzoek én na een zorgvuldig gesprek met de samenleving te beoordelen of er excuses moeten komen en zo ja, hoe dat proces eruit hoort te zien en welke vervolgacties dat vraagt
- Het advies is een Adviescommissie Monument Leids Slavernij- en Koloniaal verleden in te stellen -gefaciliteerd door de gemeente.
- De opdracht om samen met de Universiteit Leiden een verkenning te doen naar de wijze waarop onderzoek naar het slavernij- en koloniaal verleden zou kunnen plaatsvinden, heeft inmiddels geleid tot een samenwerkingsovereenkomst voor een vooronderzoek (in uitvoering)
- Het advies is in navolging van het vlaggenprotocol van 4 mei de Nederlandse vlag op 30 juni om 18.00h halfstok te hangen en de volgende dag in top (in uitvoering)
- De opdracht om *op gepaste wijze* stil te staan bij dit herdenkingsjaar én de samenwerking te zoeken met de Universiteit Leiden heeft inmiddels geresulteerd in afspraken over de Keti Koti Dialogo Tafel op 12 september (in uitvoering)

6. ADVIEZEN

HERDENKINGSJAAR

De toelichting op de adviezen zijn per onderdeel hieronder opgenomen.

1. Een voorstel om er op gepaste wijze bij stil te staan dat het in 2023 officieel 160 jaar geleden is dat de Nederlandse slavernij werd afgeschaft en daadwerkelijk voorbij was.

Advies: Het advies is om de jaarlijkse herdenking op 30 juni een gemeentelijke status te geven. Kennis en bewustwording over (de doorwerking van) het slavernij- en koloniaal verleden van Leiden blijven ook de komende jaren noodzakelijk, aangezien er nog altijd onwetendheid is. De verankering van het verleden in het collectieve geheugen kan plaatsvinden via de jaarlijkse herdenking als ritueel dat Leiden verbindt en daarmee deel wordt van de Leidse identiteit. Derhalve is het advies om de jaarlijkse herdenking op 30 juni een gemeentelijke status te geven, conform het model van de Stichting Dodenherdenking Leiden (4 mei). Daarbij nemen de organisatoren (i.c. stichting SoF en Museum Volkenkunde Lei) het inhoudelijk/programmatische deel voor hun rekening en de burgemeester (i.c. de gemeente) de financiële/faciliterende, met als vast onderdeel in het programma een toespraak van de burgemeester als boegbeeld.

Advies: Het advies is te komen tot de oprichting van de Denktank Slavernij- en Koloniaal verleden Leiden. Bij stedelijke partners blijkt grote behoefte aan een inbreng in de agendering en invulling van thema's over (de doorwerking van) het slavernij- en koloniaal verleden van Leiden op basis van gelijkwaardigheid aan tafel en met het doel de kennis en bewustwording in de stad te vergroten. Het advies is daarom te komen tot de oprichting van de Denktank Slavernij- en Koloniaal verleden Leiden die - gefaciliteerd door de gemeente - de kennis en bewustwording verder uitrolt over en met bijvoorbeeld de sectoren politie(k), media, wetenschap, onderwijs, cultuur, maatschappij en die tevens als adviesorgaan van het gemeentebestuur dient. Daarbij wordt zij bijgestaan door kenniskamers. De Denktank zal bij aanvang in eerste instantie bestaan uit zeven partijen (zie vertrouwelijke bijlage)**.

Advies: Het advies is om kennis en bewustwording over het gedeelde verleden en de doorwerking daarvan gedurende dit jaar via de gemeentelijke pagina van de Stadskrant te verspreiden onder Leidenaars. Het brengen van kennis en bewustwording over het gedeelde verleden en de doorwerking daarvan heeft in januari '23 geresulteerd in een tweewekelijkse rubriek op de gemeentelijke pagina van de Stadskrant. In de rubriek - looptijd tot eind 2023 - wisselen personen en locaties elkaar af. Het laatste portret verschijnt in laatste week van dit jaar. De rubriek maakt veel los, bijvoorbeeld een Leidenaar die na lezing van een van de artikelen mailt dat zijn grootvader als leidinggevende op een plantage heeft gewoond in wat nu Maleisië heet en dat hij de door zijn opa meegebrachte voorwerpen terug wil geven: op mijn advies gaat hij het gesprek hierover aan met Museum Volkenkunde Leiden.

Advies: Om nog meer impact te genereren met de verhalen en kennis die in de rubriek verteld worden, is de aanbeveling om alle artikelen samen te brengen in één bundel. Deze kan als relatiegeschenk dienen of als cadeau aan het kerstpakket van Leiden worden toegevoegd en daarmee het herdenkingsjaar 2023 afsluiten.

Advies: De opdracht om op *gepaste wijze* stil te staan bij dit herdenkingsjaar én de samenwerking te zoeken met de Universiteit Leiden heeft inmiddels geresulteerd in de Keti Koti Dialoog Tafel die op 12 september gehouden gaat worden. Daarbij gaan in totaal 100 gasten (van de gemeente en de universiteit) het gesprek aan over (de effecten van) het gedeelde verleden en de gezamenlijke toekomst.

Advies: Het advies is om 1 juli (Keti Koti) als een betaalde vrije dag in lustrumjaren (dus elke vijf jaar) voor gemeenteambtenaren van Leiden in te stellen. In het publieke discours groeit het pleidooi om 1 juli tot nationale feestdag uit te roepen. Ook vanuit het Kabinet komen geluiden die hieraan gehoor willen geven. Tijdens de gesprekken met sleutelfiguren en organisaties in Leiden werd deze wens eveneens gemarkeerd. Daarom het advies om - in aanloop naar een eventueel Kabinetsbesluit - 1 juli (Keti Koti) als een betaalde vrije dag in lustrumjaren (dus elke vijf jaar) voor gemeenteambtenaren van Leiden in te stellen. Het protocol van de 5 mei-viering kan hiertoe als voorbeeld dienen.

Advies: Het advies is een apart budget in te stellen voor burgerinitiatieven die een duurzame verankering van het thema beogen. Gebleken is dat burgers graag bereid zijn 'iets' met het thema te doen, maar dat het hen vaak ontbreekt aan middelen daartoe. De instelling van een stimuleringsbudget kan helpen drempels te slechten.

Advies: Het advies is op basis van de uitkomsten van het in te stellen vooronderzoek én na een zorgvuldig gesprek met de samenleving te beoordelen of er excuses moeten komen, hoe dat proces eruit hoort te zien en welke vervolgstapen dat vraagt. Excuses over het verleden zijn nationaal én in Leiden onderwerp van gesprek. Onderzoek geeft inzicht in wat fout is gegaan en wie fout heeft gedaan. De context van eventuele excuses wordt dankzij onderzoek geobjectiveerd en vergemakkelijkt het traject tot vervolgstappen. Dat vraagt om zorgvuldigheid. Daarom het advies om op basis van de uitkomsten van het in te stellen vooronderzoek én na een zorgvuldig gesprek met de samenleving te beoordelen of er excuses moeten komen, en zo ja, hoe dat proces eruit hoort te zien en welke vervolgstapen dat vraagt.

Advies: Het advies is in navolging van het vlaggenprotocol van 4 mei de Nederlandse vlag jaarlijks op 30 juni om 18.00h halfstok te hangen en de volgende dag in top. Dit advies volgt op de afzonderlijke vraag van B & W of er ook 'iets' met de vlag moet worden gedaan.

2. Een voorstel te doen om te komen tot een kunstuiting waarbij het slavernijverleden herdacht kan worden.

In het land zien we steeds meer interesse voor (monumenten over) het slavernij- en koloniaal verleden. Dankzij de jarenlange agendering door nazaten van de trans-Atlantische route (WIC) is er de laatste jaren ook steeds meer een focus op het VOC-verleden van steden.

Initiatieven komen veelal vanuit gemeenteraden en/of nazaten van Afrikaanse tot slaafgemaakten. Belangenbehartigers zoals het Ninsee en haar lokale comités 30 juni/1juli leggen in hun activiteiten vooral nadruk op de geschiedenis van het trans-Atlantisch verleden.

Aangezien steden niet uitsluitend van de WIC, maar ook van de VOC rijk geworden zijn en in Nederlandse steden nazaten van beide routes wonen, is het juist voor overheden noodzaak om hun neutrale positie te behouden en ‘het hele verhaal’ te vertellen, zijnde hun stedelijke verhaal. Uit het boekje *Sporen van slavernijverleden in Leiden* (K. Fatah-Black, G. Oostindie) blijkt dat ook Leiden van de WIC én de VOC rijk is geworden.

De gesprekken in Leiden hebben laten zien dat er groot draagvlak is voor een kunstuiting over het slavernij- en koloniaal verleden van de stad. Opvallend is de overgrote meerderheid die kiest voor één monument dat het hele Leidse verhaal over het slavernij- en koloniaal verleden verbeeldt met het doel de geleden pijn van de tot slaafgemaakten zichtbaar te maken, om te gedenken en te bezinnen en om bij te dragen aan educatie en bewustwording over het verleden én de doorwerking daarvan in het heden. Wat ook opvalt is dat daarbij extra aandacht wordt gevraagd voor de bijzondere positie van (nazaten van) Afrikaanse slaafgemaakten.

Hoewel de feitelijke kennis over het Leidse verleden over het algemeen nog beperkt is, lijkt de gesprekspartners een prominente plek in of nabij het stadscentrum vanzelfsprekend. Onder de noemer *zoveel mensen, zoveel wensen* zijn er opvattingen over de exacte locatie, welke verhalen er dan toe doen en/of over het profiel van de kunstenaar.

Advies: Het advies is een Adviescommissie Monument Leids Slavernij- en Koloniaal verleden - in te stellen – gefaciliteerd door en met mandaat van de gemeente Leiden. In het najaar gaat het vooronderzoek naar het slavernij- en koloniaal verleden van Leiden van start. Die bevindingen kunnen helpen bij een besluit over een monument, de missie, het soort monument, profiel en keuze kunstenaar(s), selectie ontwerp, de locatie en het tijdpad. Het advies is een Adviescommissie Monument Leids Slavernij- en Koloniaal verleden in te stellen die op alle hiervoor genoemde aspecten een advies formuleert en die bestaat uit max 7 personen onder wie 2 kunstexperts. Deze commissie opereert in alle onafhankelijkheid. Als startmoment kan worden gekozen voor de periode na afronding van het vooronderzoek (najaar 2024) of indien eerder, wel op voorwaarde dat er gedurende het vooronderzoek informatie over de voortgang wordt ingewonnen met het doel de juiste verhalen in het uiteindelijke advies te kunnen verwerken.

SAMENWERKING UNIVERSITEIT-GEMEENTE

3. In samenwerking met de universiteit Leiden een verkenning te doen hoe het onderzoek naar het slavernijverleden het beste aangepakt kan worden en welk type vraagstelling passend zou zijn. Hierbij wordt meegenomen welke (gezaghebbende) experts en nazaten van tot slaafgemaakten kunnen adviseren.

Over de adviezen in deze paragraaf liggen er reeds samenwerkingsovereenkomsten.

Advies: De opdracht om in parallelle trajecten gelijktijdig met en onder begeleiding van de Universiteit Leiden een verkenning te doen naar de wijze waarop onderzoek naar het slavernij- en koloniaal verleden zou kunnen plaatsvinden, heeft inmiddels geleid tot een samenwerkingsovereenkomst voor een vooronderzoek. De universiteit en de gemeente hebben in dit herdenkingsjaar elk afzonderlijk opdracht gegeven voor een verkennend wetenschappelijk onderzoek dat bestaande bronnen, archieven en bestaand onderzoek inventariseert. De geplande looptijd van het vooronderzoek is van oktober '23 tot oktober '24. Op basis hiervan kan worden overwogen welke behoefte er bestaat voor verdiepend onderzoek. Voor de aansturing van beide onderzoekers is een expertgroep ingesteld met leden van binnen en buiten de universiteit die de onderzoeksopdracht deskundig en onafhankelijk zal bepalen, het onderzoek van de onderzoekers zal begeleiden en over de resultaten zal adviseren.

Advies: De opdracht om *op gepaste wijze* stil te staan bij dit herdenkingsjaar én de samenwerking te zoeken met de Universiteit Leiden heeft inmiddels geresulteerd in afspraken over de gezamenlijke Ketu Koti Dialoog Tafel op 12 september a.s.. Aan deze collectieve activiteit zullen in totaal 100 gasten van de universiteit en de gemeente Leiden het gesprek aangaan over het gedeelde verleden, de gezamenlijke toekomst én de doorwerking daarvan. Deze vorm brengt Leidenaren samen, verbindt en komt tevens tegemoet aan de eerste opdracht waarin gevraagd is om *op gepaste wijze* stil te staan bij dit herdenkingsjaar.

DANKWOORD

Tot slot wil ik iedereen bedanken die in alle openheid en openhartigheid met mij heeft willen spreken. Ook de prettige samenwerking met de medewerkers van de gemeente Leiden mag hier niet onvermeld blijven. Dank daarvoor. Zonder jullie allen had dit advies niet geschreven kunnen worden.